

Ricciardi je tijekom boravka u Jastrebarskom nastavio posjećivati Zagreb. U svojim bilješkama primjećuje i izražava nezadovoljstvo provođenjem mjera protiv zagrebačkih Židova, koji moraju nositi posebne oznake (str. 130.). U bilješci od 17. srpnja navodi da je i njegova postrojba dala jednu ophodnju koja je trebala hvatati komuniste koji su pobjegli iz logora u Kerestincu, a bilježi i da je cijela zemlja uzbuđena zbog pojačane djelatnosti komunista (str. 141.). U vezi s ustaškim postrojbama Ricciardi je u dnevniku s nezadovoljstvom zabilježio da se u njima nalaze i mladići od 15 do 16 godina starosti, koji ne znaju rukovati oružjem, pa je zabunom dolazilo do međusobne pucnjave između ustaša i talijanskih vojnika (str. 142.–143.). Kada je Ricciardi 6. kolovoza 1941. posjetio Zagreb, primijetio je pojačane mjere sigurnosti, redarstveni sat i automobile s naoružanim redarstvenicima. Do ovoga je došlo nakon što su komunisti na skupinu ustaša bacili ručne bombe. Ranjeno je 28 ustaša, nakon čega su vlasti provele oštre mjere odmazde (str. 143.). Svakako, oba događaja, i onaj u Kerestincu i napad na ustaše u Zagrebu kraj Botaničkog vrta, poznata su u našoj historiografiji. U bilješkama iz rujna 1941. Ricciardi zapisuje da je talijanska vojska, zbog “nereda” koje su uzrokovali i “četnici komunisti” i ustaše, preuzela upravu nad cijelim hrvatskim obalnim područjem. Do početka listopada 1941. i pukovnija “Saluzzo” stavljena je u stanje opreza zbog “iznimnog stanja u Bosni”, ali Ricciardi se upravo tada vraća u Italiju na dodatno školovanje (str. 148.).

U knjizi su objavljene i fotografije koje je snimio Ricciardi: prikazuju na primjer talijanske postrojbe tijekom napada na Kraljevinu Jugoslaviju u travnju 1941. i talijanske i postrojbe nove hrvatske države snimljene u Karlovcu u svibnju iste godine. Ipak su posebno zanimljive dvije fotografije Vladka Mačeka. Snimljene su kada su Mačeka, kako je spomenuto, krajem svibnja 1941. u Kupincu posjetili Ricciardi i pukovnik Fa-zio di Nasari.

Dnevnik poručnika Ricciardija predstavlja zanimljiv izvor za hrvatsku povijest u prvim tjednima postojanja NDH, primjerice zbog opisa posjeta talijanskih časnika Mačeku, kao i zbog opisa stanja u Zagrebu i Jastrebarskom u tom razdoblju.

NIKICA BARIĆ

Alan LABUS, *Politika i novine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Plejada, Zagreb 2011., 299 str.

Knjiga Alana Labusa objavljena u ožujku 2011. u izdanju zagrebačke nakladničke kuće Plejada nastala je na osnovi autorove doktorske disertacije “Politika i novine: Saveznici i tisak NDH od Staljingradske bitke do pada Berlina” i magistarskog rada “Tisak NDH o svjetskim ratnim zbivanjima 1941.-1945.”. Središnja je tema knjige ratna i politička propaganda u tiskovnim medijima Nezavisne Države Hrvatske u Drugom svjetskom ratu (1941.–1945.), s naglaskom na njezinu pristupu Saveznicima. Zbog toga je autor gotovo tri četvrtine knjige posvetio “Saveznicima u tisku NDH” (str. 71.–267.). Prvo poglavlje istodobno je uvod (str. 9.–25.) u kojem su izneseni do-

sadašnji historiografski rezultati koji su se bavili pitanjima iz povijesti NDH. Posebna je pozornost pridana onim radovima važnim za temu Labusove monografije koji su povezani s problematikom propagande i tiska u tom razdoblju. U tom se dijelu knjige autor također osvrće na novija istraživanja inozemnih historiografija o propagandi u Italiji i Njemačkoj za vrijeme vladavine fašizma i nacionalsocijalizma. U drugom poglavlju, "Politika i novine" (str. 27.–70.), naglašava se važnost tiska i propagande u širenju ustaškog svjetonazora nakon uspostave NDH u travnju 1941. godine. Pritom su navedene državne ustanove poput Državnog izvještajnog i promičbenog ureda, Glavnoga ravnateljstva za promičbu i Izvještajnog ureda Ministarstva vanjskih poslova NDH, koje su trebale upravljati medijskim prostorom i nadzirati ga. Nadalje se spominje položaj novinara i djelatnost Hrvatskoga novinarskog društva. U tom se kontekstu ističu smjene, progoni i zatvaranja novinara te problemi s cenzurom svih onih koji su na različite načine odudarali od vrijednosnog sustava ustaške ideologije. Donesen je i pregled najvažnijih dnevnih i tjednih tiskovina u NDH koje su korištene u istraživanju, kao što su *Hrvatski narod*, *Nova Hrvatska*, *Spremnost*, *Hrvatski list*, *Novi List* te humoristički tjednici *Šilo* i *Vrabac*.

Opisano poglavlje, u kojem bi se po logici stvari trebali naći takvi odgovori, ne donosi ništa o teorijskim pretpostavkama o tome što je uopće propaganda, kakva je bila njezina uloga u ratu i koji je karakter imala u prvoj polovini XX. st., odnosno u razdoblju stvaranja totalitarnih političkih projekata. Nedostatak spomenutih odgovora ima za posljedicu krajnje infantilne aksiome koji se provlače kroz tekst, poput onoga da bi mediji trebali biti "slobodni, objektivni i nepristrani", pa se po njemu ravna autorovo vrednovanje ustaške propagande, kao da je ikada igdje postojao neki idealni povijesni društveni sustav u kojem nije bilo "manipulacija, obmane i lažnih interpretacija". Pogotovo se to ne može primijeniti na one društvene sustave na čijem su čelu bili totalitarni politički pokreti s totalitarnim idejama, a istodobno su se nalazili u ratu. U njima je propaganda postala i dodatno sredstvo u ratnom okršaju, još jedna komponenta rata koja se odnosi na rat informacijama protiv vojnih neprijatelja te za psihološku mobilizaciju vlastitog stanovništva za rat.

Na odgovarajući način nije problematizirano ni važno pitanje odnosa između režima i samih protagonista propagande, pa se daju kvalifikacije o "monolitnosti ustaškoga tiska i propagande". Tome proturječe empirijski uvidi do kojih se došlo u istraživačkom procesu. Kako primjerice dovesti u sklad tvrdnju sa str. 215. da je 1944. godine pritisak politike na novine osnažio provođenjem još snažnije "ustašizacije" tiska s Magdićevim prodemokratskim i anglofilskim držanjem ili Bogdanovim pleđiranjem za mogućnost neustaške Hrvatske izgrađene na demokratskim principima? Je li to, kako nam autor sugerira, ustaški režim dopustio novinarima *Spremnosti* ili je zapravo riječ o tome da u situaciji općih neprilika u kojima se NDH nalazila režim pokazuje vlastitu nemoć da sankcionira takav način pisanja? Kako onda uopće shvatiti anglofilski ton *Spremnosti* i konzultiranja neutralnog europskog tiska nakon sloma puča Lorković-Vokić u kolovozu 1944. za vrijeme Mortigijina uredništva, kada se Pavelićeva politika i dalje strogo veže uz njemačkog saveznika? Nije li posrijedi razilaženje novinarske intelektualne elite iz *Spremnosti* sa službenom politikom režima koji utjelovljuje Pavelićev krug?

Činjenica je da su u medijskom prostoru NDH postojali i izolirani "džepovi" koji su se nalazili izvan dosega cenzure ustaških vlasti, poput sarajevskog *Katoličkog tjed-*

nika za koji se daje pogrešna interpretacija da je njegova “kritika rasnih zakona i kolektivističkih ideoloških koncepcija i zagovaranje temeljnih ljudskih sloboda, misli i govora te individualnoga odlučivanja bila stvar slabe povezanosti i perifernog položaja Sarajeva na kojega nije mogla djelovati zagrebačka cenzura” (str. 270.). Kako obraniti tu tvrdnju kada se odmah zatim kaže da drugi sarajevski medij *Novi List* nije važnije sadržajno odstupao od zagrebačkih novina (str. 270.) i da nije oponirao režimu, a *Katolički tjednik* itekako jest? Nije li tu riječ zapravo o tome da je ovaj potonji, s obzirom na to da je bio dio crkvenog medijskog sustava, sačuvao u tom slučaju nezavisniju poziciju od prevladavajućeg političkog mišljenja? Time se automatski otvara novo istraživačko pitanje o odnosu katoličkog tiska prema ustaškom režimu, koje je u ovom istraživanju neopravdano ostalo zanemareno i posljedično tome neistraženo.

Kada je riječ o povlačenju paralela i dovođenja u vezu njemačke, talijanske i ustaške propagande, to se ne može tek tako lako poistovjetiti. Iako je ustaški način propagiranja bio pokušaj oponašanja ovih obrazaca, prije svega su se totalitarni režimi u Njemačkoj i Italiji politički i ideološki konsolidirali prije početka rata, za razliku od onog u NDH. Zbog toga je ustaška propaganda imala znatno težu poziciju u uspostavi dirigitiranog medijskog prostora i ideološke kontrole cjelokupnog društvenog sustava kada je u ratnim okolnostima trebala izvesti “novu kulturnu i duhovnu revoluciju” u tek uspostavljenoj državi, širenjem ustaške ideologije, i u isto vrijeme stvoriti okvir za ratnu propagandu.

U trećem i najduljem poglavlju, “Saveznici u tisku NDH”, izlaganje daje prvenstvo političkim i ratnim događajima, to jest kronologiji “događajnice”, pa se silan prostor troši na suvišne i krajnje ambiciozne autorove interpretacije Drugoga svjetskog rata. Sve to ima za posljedicu da čitatelj na trenutke dobiva dojam kako tisak NDH u tom temeljnom dijelu knjige zauzima sporedno mjesto, što proturječi istraživačkim ciljevima koji su postavljeni u prethodnom poglavlju. Stoga bi metodološki bilo daleko ispravnije da je prvenstvo dano pojedinim tiskovinama koje su pisale o saveznicima u Drugome svjetskom ratu te da je ovo poglavlje koncipirano po njima, a ne po ratnoj, diplomatskoj i političkoj povijesti Drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj i Europi. Tako se događa da važni detalji nisu dovoljno istaknuti i naglašeni, ili su sasvim ispušteni, nego su konfuzno razvučeni po rubnim dijelovima teksta. To se dogodilo i slučaju uočavanja razlike između pisanja pojedinih tiskovina, što je bilo osobito primjetno pred kraj rata, kada su neki novinari *Spremnosti* otvoreno izražavali simpatije prema zapadnim Saveznicima, liberalizmu i demokraciji. Slično se dogodilo i s odnosima tiska prema svakom od Saveznika, pa se precizno ne detektiraju pojave koje ukazuju na to da je obilježje tiska NDH prema kraju rata izrazito antikomunističko raspoloženje i da ono zauzima daleko najveći prostor propagandnog djelovanja. Tada je kritički stav prema zapadnim Saveznicima sve manje intenzivan, neutralan ili se, kao u slučaju *Spremnosti*, pretvara u izražavanje otvorene naklonosti prema Saveznicima. I u pogledu velikog interesa ustaškoga tiska prema finskom i poljskom pitanju (str. 93.–136.) knjiga nam ne daje jasno objašnjenje da je razlog tome upravo sličnost pozicija NDH s Poljskom i Finskom u konstelaciji odnosa između Njemačke i Saveznika. Informacije koje su pristizale o zbivanjima na tim ratištima, kao i one s mediteranskog ratišta, kojima su posvećeni znatni dijelovi trećeg poglavlja knjige, uglavnom su u NDH dolazile posredstvom berlinskih i rimskih novinskih agencija. No u kolikoj su mjeri one bile prenesene doslovno, a koliko su bile prerađene ili dopunjene od strane samih novinara

u NDH, pitanje je koje nije dotaknuto. Da se nije radilo o pukoj transmisiji medijskih informacija iz Berlina potvrđuje za autora "paradoksalna činjenica" iskazivanja simpatija tiska NDH prema poljskom ustanku u listopadu 1944., koji je varšavske ustanike protiv njemačke okupacije nazivao poljskim rodoljubima (str. 115.).

Kao u ovom poljskom slučaju, autor i u drugim pojavama koje su odudarale od službene političke i ideološke linije, posebice onima iz ratnog finiša – kao što su favoriziranje Saveznika, pozivanje na Atlantsku povelju i demokratska i liberalna politička načela – vidi opetovano "apsurdne i paradoksalne pojave". Teško se složiti s tim ključcima, prije svega zbog toga što je moć cenzure i ideološke kontrole prema kraju rata bila u silaznoj putanji, tako da je teško govoriti o kontinuiranom, stabilnom i djelotvornom sustavu kontrole tiska u cijelom razdoblju (1941.–1945.). Na takve procese, doduše u drugom području, ali također bitnom za ideološku kontrolu, ukazuju istraživanja iz književne povijesti NDH (Stanko Lasić, *Krleža u NDH*, Zagreb 1989. i Ivan Matičević, *Prostor slobode*, Zagreb 2008.). Lasić primjerice smatra da se nakon Staljingradske bitke kulturna sfera potpuno otrgla ideološkoj moći. S druge strane i sami novinari koriste u takvim okolnostima pukotine slobode. Pritom neki mijenjaju svoje dojučerašnje vlastite ideološke pozicije pod utjecajem za NDH nepovoljnog razvoja ratnih i političkih događaja ili pak otvoreno u svojim tekstovima iznose ono o čemu prije nije bilo moguće pisati (Magdić, Bogdan, Mortigija). Osobito je to primjetno u *Spremnosti*, koja je predstavljala glas intelektualne i kulturne javne scene koja se udaljavala od politike ustaškoga vrha zagovarajući kao vrhovni cilj očuvanje hrvatske države bez obzira na njezin ideološki smjer i političko savezništvo. Stoga se takve divergentne pojave nikako ne mogu smatrati nečim apsurdnim i paradoksalnim, nego su one realan ishod razmimoilaženja između političkih i intelektualnih elita NDH u završnim dionicama Drugoga svjetskog rata.

O nedostacima u jezičnoj terminologiji u tekstu za napomenuti je da se u više navrata neprimjereno upotrebljava izraz "hrvatski građani" kada se želi kazati kome su upućene vijesti iz tiska u NDH (str. 51., 55., 82., 232., 244.), čime se unosi terminologija liberalne političke kulture u vrijeme koje nije usvajalo ni takve termine niti tu političku kulturu – naime NDH nije bila ni liberalna ni građanska država, pa bi takve termine za to razdoblje trebalo izbjegavati i zamijeniti neutralnim izrazima poput "stanovništvo NDH".

I na kraju, unatoč nesumnjivo uloženom trudu u pisanje ove knjige, zbog nedostatnih metodoloških i teorijskih polazišta prezentiranje istraživačkih spoznaja o tisku NDH i interpretacija istih nisu organizirani i artikulirani na kvalitetan način. Razlog takvih propusta krije se u davanju prevelikog prostora objašnjenju vojnih i političkih procesa Drugoga svjetskog rata, zbog čega je iz istraživačkog fokusa nestao tisak NDH. Drugim riječima, dogodio se istraživački *salto mortale*, odnosno vojni i politički događaji izgurali su u drugi plan ono što je trebalo biti središnja os istraživanja – propaganda u tisku NDH.

STIPE KLJAJIĆ